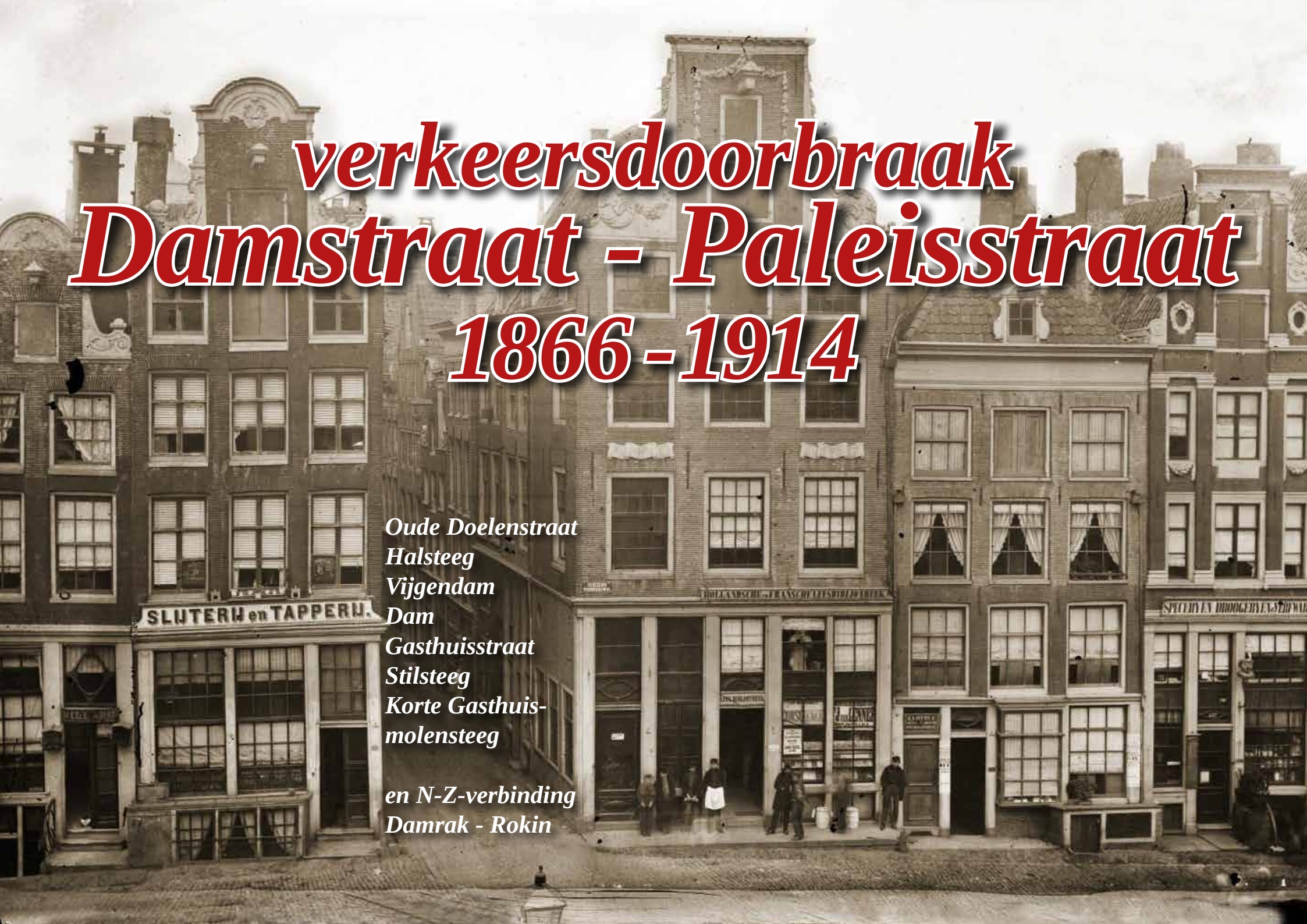

verkeersdoorbraak *Damstraat - Paleisstraat* *1866 - 1914*

Oude Doelenstraat

Halsteeg

Vijgendam

Dam

Gasthuisstraat

Stilsteeg

*Korte Gasthuis-
molensteeg*

en N-Z-verbinding

Damrak - Rokin

Medio negentiende eeuw ontstond in Amsterdam het idee het toenemende wielverkeer ruimte te geven door het verbreden van bestaande straten. De gebeurtenissen in Parijs door rigoureuus optreden van baron Haussmann zullen daaraan niet vreemd zijn geweest. Op 12 september 1860 diende wethouder Mr. P. J. Teding van Berkhout, die Publieke Werken in zijn portefeuille had, de volgende plannen in voor te verbeteren Oost-West-verbindingen:

1. Singel-Zeedijk via Korstjespoortsteeg/Kolkstegen/Oude Brugsteeg/Lange en Korte Niezel/Korte Stormsteeg
2. Singel/Nieuwezijds Voorburgwal via Torensteeg/Molsteeg
3. Singel/Nieuwezijds Voorburgwal via Gasthuismolensteeg/Stilsteeg
4. Vijgendam/Oudezijds Voorburgwal via Halsteeg/Oude Doelenstraat
5. Singel/Grimburgwal via Korte Heisteeg/Rozenboomsteeg/Taksteeg/Langebrugsteeg

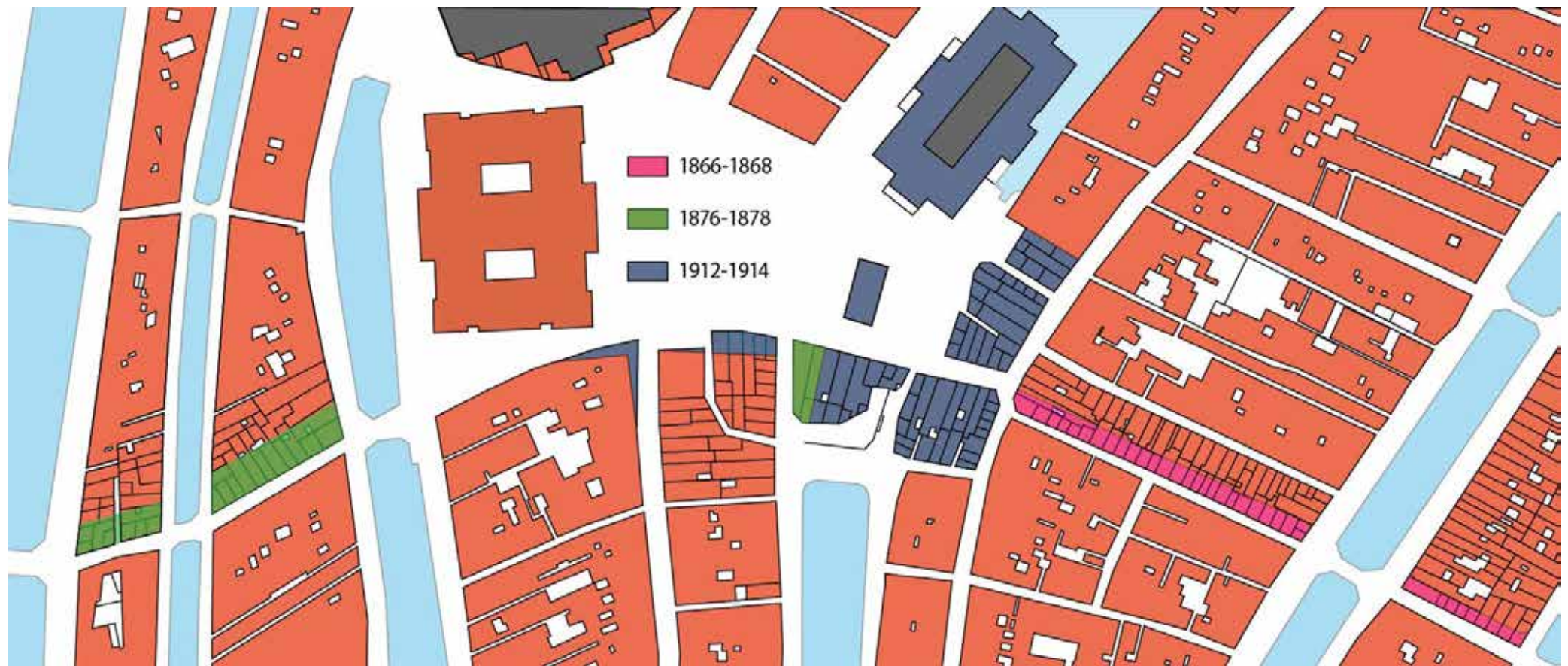
De bedoeling was de genoemde stegen te verbreden tot 8 meter, voor zover technisch mogelijk. Als we de stadskaat bestuderen zien we dat alleen het onder 3 genoemde en een deel van 4 gerealiseerd zijn. Godzijdank mogen we zeggen, want elke verkeersdoorbraak in Amsterdam hield slechts enkele decennia stand en bleek dan alsnog onvoldoende. Een weg terug is er dan niet meer. Dwars daar doorheen, letterlijk en figuurlijk, werd in 1862 het plan gelanceerd de Noord-Zuid-verbinding te verbeteren van Damrak naar Rokin. De kaden langs de Amstel, die in voorgaande eeuwen geplempt waren om los- en laadplaatsen te maken voor de aanliggende handelshuizen, moesten verbreed worden tot een verkeersstraat van Open Havenfront tot Sophiaplein (Munt). Aan één kant van de Dam stond Zochers beurs in de weg, aan de andere kant

vormde de smalle Beurssteeg een belemmering. Vooral de vervanging van het beursgebouw had nogal wat voeten in de aarde en zou deze doorbraak nog enkele decennia ophouden.

In 1861 besloot de Gemeenteraad een particulier, B. Th. Elias, een concessie te verlenen de doorbraak Halsteeg voor zijn rekening te nemen. De minister van Binnenlandse Zaken Schelto van Heemstra weigerde echter een onteigeningswet voor een particuliere onderneming uit te vaardigen en het plan strandde. In 1864 werd Elias van de verleende concessie ontslagen. Daarop vroeg de Gemeente Amsterdam de minister – inmiddels J.R. Thorbecke – de wet alsnog ten gunste van de stad uit te vaardigen, wat op 25 mei

Boven: Anders dan tekenaar Schouten de Vijgendam in 1744 afbeeldde was de doorgang in werkelijkheid heel wat benauwder. Toch was dit de ruimste doorgang.

1867 gebeurde. In goed een jaar tijd werd de complete bebouwing tussen Hal- en Pijlsteeg gesloopt en de nieuwe verbrede straat geroid. Bij raadsbesluit van 30 september 1868 kreeg de nieuwe straat de naam *Damstraat*. In 1880 kreeg de Damstraat een met hout verhard wegdek en in 1890-'92 werd de straat, met Oude Doelenstraat en de Hoogstraten tot de Sint Anthoniesbreestraat, de eerste geasfalteerde weg van de stad.

Boven: Een compilatie van wijkkaarten van 1853, met daarop aangegeven de diverse afbraken voor een bredere doorgang naar en op de Dam.

Halsteeg

Anders dan de naam misschien doet vermoeden was de Halsteeg een belangrijke winkelstraat die de Kalverstraat en Nieuwendijk naar de kroon stak. Dit was de 'Straat van de Schoenmakers'. Behalve die kon men hier ook waaierverkopers, goudsmiden, ivoorwerkers en galanterieën in zogenaamde 'Franse winkels' vinden. Uit een boedelscheiding weten we wat daar zoal te koop was: kant, doeken, lint, hoepelrokken, hoeden, kousen, pantoffels, prinsessenkappen(?), pluimen, tassen en waaiers.

De Dam en het verkeer

De Middeldam en de Plaets vormden als knooppunt van verkeerswegen het drukste deel van de stad. Hier kruisten beide Noord-Zuid-verbindingen over de Amstelkaden de belangrijkste Oost-Westverbinding via Oude Doelenstraat-Halsteeg-Vijgendam-Gasthuisstegen-Stilsteeg. Deze laatste verbinding was vooral voor sleden en karren van belang omdat de paar bruggen over de Amstel niet op zulk verkeer berekend waren.

De drukte leidde in 1595 tot een door de stedelijke overheid ingestelde verkeersregeling op die route. Het verkeer door de Halsteeg werd gereserveerd voor verkeer náár de Dam en de parallel lopende

Pijlsteeg voor verkeer van de Dam. Het jaar erop werd dat, na gebleken succes, uitgebreid naar de westzijde van de Dam, waar eenrichtingverkeer werd ingesteld in de Gasthuissteeg en Vogelsteeg. Deze laatste verdween in 1648 onder de nieuwbouw van het stadhuis; de huidige Mozes en Aaronstraat bestond nog niet in de huidige vorm omdat daar het kerkhof van de Nieuwe Kerk slechts een zeer smal pad overliet. Overtredingen werden bestraft met een boete van één gulden.

Boven: Op de kaart van Pieter Bast uit 1597 is te zien dat de Nieuwe Kerk een riante begraafplaats innam tot aan de Nieuwezijds Voorburgwal.

Links: Jacob Olie legde in 1894 de drukte op de Dam vast. Let op de verplichte rijbaan door aanleg van een trottoir rond het monument.

In de Halsteeg golden nog meer stedelijke keuren met betrekking tot het verkeer. Zo diende de rijweg elke dag gereinigd te worden van afval en obstakels, maar dat moest 's ochtends uiterlijk een uur na het luiden van de poortklok afgerond zijn.

*Boven: De Vijgendam vanaf het paleis op de Dam gezien, richting het oosten. Het pand van Hajenius sluit als het ware de doorgang naar de Halsteeg af.
Rechts: De smalle Pijlsteeg speelde werkelijk een rol in het verkeerscirculatieplan rond de Dam*

De Beurssteeg werd op beursdagen van half twaalf tot half twee voor rijverkeer afgesloten en was dan alleen toegankelijk voor voetgangers. Na 1644 gold langs het Rokin eenrichtingverkeer. Niet alle regels waren even succesvol. Behalve deze maatregelen kwamen er ook wegdelen waar voorrangsregels bij wegversmalingen (poorten) golden.

Tussen 1663 en 1681 werd vier maal een keur herhaald die rijtuigkoetsiers wilde dwingen de kortste weg tussen koetshuis en bestemming te kiezen, op straffe van een boete van f 100,-. Toen dit niet te handhaven bleek en ook nog veel weerstand bleek op te leveren werd de maatregel ingetrokken en vervangen door een snelheidslimiet voor koetsen. Omdat snelheid in die dagen alleen subjectief te meten was bleek ook dit moeilijk te handhaven.

Het buurtje achter de Halsteeg tot aan de Sint Jansstraat had een heel wat minder luxueus karakter. Hier was de stad zeer dicht bebouwd en huisjes van vier bij vier meter waren geen uitzondering. Ze werden bevolkt door mensen die nauwelijks klandizie vormden voor de luxe winkelnering in de Halsteeg. Het buurtje had een vergelijkbare reputatie als de Duvelshoek, met openlijke prostitutie en bordelen. Door de geringe kwaliteit van de bebouwing werd dit buurtje een willig slachtoffer van de expansiedrift van **Krasnapolsky**. Adolph Wilhelm

Rechts: De Damstraat na de doorbraak en na de sloopcampagne van 1912. Opeens is het paleis op de Dam in zicht gekomen.

Onder: De Warmoesstraat naar het zuiden gezien. Op de hoek van Vijgendam en Nes staat nog een blok huizen in de weg, dat in 1912 gesloot zal worden. In diezelfde sessie wordt ook het hele huizenblok rechts afgebroken en zullen de huizen links opeens aan de Dam staan.

Schades Magazijn

Winkelpand op de hoek met de Oudezijds Voorburgwal. Opdrachtgever was de N.V. Manufacturen-Magazijn, v/h Eduard Schade Jr. De winkel zat al sinds 1870 op deze hoek. Het bedrijf opende in 1905 een nieuwbouw op dezelfde hoek, maar ging in 1906 failliet. Hierna ging men nog even door maar

in 1908 werd de onderneming geliquideerd. De winkel werd voortgezet als Schade's Bazar, waar kleding en stoffen tegen dumprijzen werden verkocht. In 1912 viel alsnog het doek. Na een verbouwing werd het pand vanaf 1913 gebruikt als filmtheater, de Dam-Bioscoop. Die hield het een krap jaar vol. In 1914 kwam hier een filiaal van Vroom & Co., het derde van de keten in de straat. Op Damstraat 7 werd damesconfectie verkocht, op 13-15 mantels, en waar voorheen Schades Magazijn was manufacturen, zeil, beddengoed, tapijten en meubels. Vroom was hier tot 1931 gevestigd.

Krasnapolsky werkte bij de Winkel van Sinkel op de Nieuwendijk als coupeur. Op z'n dertigste had hij genoeg gespaard om in 1865 de sprong naar een eigen onderneming te wagen. Dat werd niet opnieuw een winkel, maar het Pools Koffijhuis in de Warmoesstraat. Met een goed gevoel voor wat zijn klanten wilden legde hij de basis voor het Grand Hotel dat wij vandaag kennen. Een groot deel van het bouwblok tussen Pijlsteeg en Sint Jansstraat wordt vandaag ingenomen door onderdelen van het hotel.

De totale kosten van onteigening, minus de kosten van opnieuw verkoopbare bouwgrond, bedroeg ruim f 315.000,-

Onder: De Damstraat in 1883, gezien naar het westen. Op de voorgrond de Varkenssluis over de Oudezijds Voorburgwal. Op de hoek dezelfde bebouwing als op de tekening links. Op de hoek van de Nes staat tot 1912 nog een blok huizen in de weg.

Wijnand Fockink

De likeurstokerij van Jan Bierman vestigde zich in 1679 in de Pijlsteeg, in een pand genaamd 'De Herschepping', daar waar ooit danshuis 'De Pijl' was. Het naastgelegen proeflokaal werd het bekendste in zijn soort. Rond 1730 nam de in Steenwijk geboren Wijnand Fockink het bedrijf over. De onderneming bleef daarna eeuwenlang in die familie, alhoewel bij gebrek aan mannelijke opvolgers de naam van de bewindvoerders wel eens veranderde. Begin negentiende eeuw huwden twee broers, Johannes en Petrus Schmitz, beiden met achterkleindochters van Wynand Fockink en namen de leiding van het bedrijf over. Medio negentiende eeuw kochten zij enkele huizen tussen Pijl- en Halsteeg. Tijdens de campagne ter verbreding van de Halsteeg werden ook deze huizen afgebroken. Op de nieuwe rooilijn bouwde Fockink een kantoorpand waarin een prachtige passage, met zuilen van Zweeds graniet, naar het proeflokaal in de Pijlsteeg werd vrijgehouden (zie tekening). Een der leden van het geslacht Schmitz bracht het tot raadslid en troonde regelmatig zijn collega's

mee naar het proeflokaal. De firma wist al doende van de Gemeente gedaan te krijgen dat de passage ten eeuwigden dage daar zou mogen blijven.

Oude Doelenstraat

Net als de Halsteeg is deze straat zo oud als Amsterdam zelf, vanouds een oost-westverbinding via de dam in de Amstel. Waarschijnlijk was dit altijd al een uitvalsweg van de dam naar de Sint Anthoniesdijk in het oosten. Het weggedeelte Oude Doelenstraat werd eind veertiende eeuw binnen de stad gesloten, toen de Oudezijds Achterburgwal werd aangelegd. De stadsuitbreiding vanaf ongeveer 1425 tot de Kloveniersburgwal heet Oude Hoogstraat en daarbuiten Nieuwe Hoogstraat, allen nog steeds deel van de eerder vermelde uitvalsweg. 'Hoog' in deze namen slaat op een verhoogd wegdek in de verder drassige veengrond.

De Oude Doelenstraat ontleent zijn naam aan de Doelen waar de

Boven: De Oude Doelenstraat in 1883, na de doorbraak, gezien naar de Dam.

Rechts: De Varkenssluis vóór de verbreding van 1956-'57.

schutterij oefende. Die Doelen werden in 1517 verkocht ter bebouwing nadat de Handboogdoelen waren verplaatst naar een ruimte ten zuiden van het Spui waar de Voetboogdoelen reeds gevestigd waren. Zoals alle straten aan de 'doorgaande weg' die verbreedt zouden worden, was de Oude Doelenstraat een levendige winkelstraat. Na een minieme verbreding in 1867-'68 behield deze straat als enige van de verkeersdoorbraak zijn oude naam Oude Doelenstraat.

De stand van zaken ná 1877; de foto is overigens van rond 1905 want de beurs van Zocher is al gesloopt. De Damstraat heeft nog steeds geen goede doorgang naar de Dam door de bebouwing Nes, hoek Vijgendam. Dat gaat pas komen na de sloopcampagne vanaf 1911.

Vijgendam, Damrak en Rokin

Laten we eerst even vaststellen dat we het hier hebben over een van de oudste plekken in de historie van Amsterdam. De Middeldam zelf is van rond 1260 en in 1304 kwam de nieuwe landsheer Guy van Henegouwen de sluizen in die dam bekijken. In 1342 en 1360 melden contracten het verpachten van grond boven de overkluisde sluizen en in 1387 geeft Albrecht van Beieren permissie de Middeldam te bebouwen. De vervangers van de vervangers van die eerste lichte huisjes boven de sluizen zijn de huizen op de Vijgendam, zoals we die in 1875 aantreffen. Vijgendam en Middeldam zijn synoniem; de naam Middeldam werd gereserveerd

voor de in 1840 verdwenen vismarkt en Vijgendam voor de drukke doorgang voor het oost-westverkeer. De sluizen zijn dan allang opgeruimd en de verbinding tussen het water van Rokin en Damrak vindt plaats via rioolbuizen. Oneindig is de lijst met winkels en handelshuizen aan de Vijgendam; dit was 'the place to be' voor het puikje van ondernemend Amsterdam.

Ter gelegenheid van de doorbraak Damstraat en de aanstaande doorbraak die tot Paleisstraat zou leiden werden ook een aantal verkeersmaatregelen genomen rond de Dam. Voor de in 1862 besloten verbreding van de Beurssteeg werden in 1875 de panden Vijgendam E205-206 (die vlak voor de sloop nog net de nieuwe

Boven: De smalle doorgang naar het Damrak tussen de beurs van Zocher en café De Bisschop. Op de voorgrond 'Naatje' en links de eerste vestiging van Van Gend & Loos.

Links: De Vijgendam met Beurspoortje, kort voor de afbraak in 1912.

nummers 2 en 4 kregen toegewezen), vijf panden in de Beurssteeg en nog een op de Beurssluis voor onteigening aangewezen. Op Vijgendam 4 was drukkerij en kantorboekhandel Blikman & Sartorius gevestigd, die zich verweerde tegen het bod van de gemeente en een proces aanspande. Dat maakte dat de sloop pas in 1876 kon beginnen en in 1877 afgerond werd. Decennialang hebben de Amsterdammers nog tegen de lelijke blootgelegde zijmuur moeten aankijken, waarop gigantische reclameborden bevestigd waren (zie foto pag. 23). Bij Raadsbesluit van 29 september 1875 werd de naam Beurssteeg veranderd in Beursstraat. Dat was voor de aanwonenden nog niet chique genoeg en zij vroegen de gemeente het Rokin reeds bij de Dam te laten beginnen. Met de plannen voor

Boven: De zuidzijde van de Dam in 1868. Achter de linker lantaarnpaal de Beurssteeg naar het Rokin. Rechts de toegang van de Kalverstraat en links daarvan Zeemanshoop.

Rechts: In 1875 werd de Beursteeg door afbraak van enkele huizen Beursstraat.

de verplaatsing van de koopmansbeurs in gedachten ging de stad hiermee in 1899 akkoord.

Vermeldenswaard is nog het trottoir voor voetgangers, dat in 1875 op de Vijgendam aangelegd werd. Op de Dam kwam in 1890 een groot verhoogd middenvlak rondom het monument (Naatje; zie foto pag. 30). Zo werd het verkeer letterlijk in banen geleid. In het verkeerscirculatieplan voor Dam en omstreken van 1909 blijken eindelijk overal trottoirs van de rijweg afgescheiden te zijn.

In 1873 was de verbreding begonnen van wat ooit Op 't Water heette en nu Damrak gedoopt werd. De voorgenomen halvering van de Korenbeurs ging niet door, zodat die een lelijke puist in de verder met minimaal 24 meter breedte een riante rijweg vormde.

Hajenius

De op dit moment oudste sigaren- en tabakswinkel in Amsterdam is Hajenius op het Rokin 92-96. In 1826 begon de in Arnhem geboren oprichter Pantaleon Gerhard Coenraad Hajenius (1806-1889), hij was toen twintig jaar oud, zijn zaak in de Warmoesstraat J76, het pand van het voormalige hotel De Rijnstroom. Uitgerekend dat huis was in 1869 een van beide huizen in de Warmoesstraat die moesten wijken voor de verbreding van de Halsteeg. Hajenius liet zich niet zonder slag of stoot verdrijven en kreeg een compensatie die het hem mogelijk maakte om in 1868-'69 aan de Dam een kapitaal nieuw gebouw De Rijnstroom neer te zetten op drie percelen

Dam A207-209 (oude nummering). De architect was H.J. van den Brink, die zich door de Renaissance liet inspireren, maar wel voor die tijd grote etalages aanbracht.

Hajenius bracht het tot hofleverancier met dubbele predicaten van koning Willem III (1851) en diens broer prins Hendrik (1869).

In 1857 had Hajenius de 25-jarige Hendrik Willem Nijman als vennoot in de zaak opgenomen. Omdat de drie zonen van Hajenius door emigratie niet in aanmerking kwamen de zaak voort te zetten werd dat door Nijman

en zijn nakomelingen gedaan. Op Hendrik volgden tot de huidige dag nog drie generaties Nijman. In 1914 ruimde de firma opnieuw het veld, nu voor de nieuwbouw van een nog kapitaler pand aan de Dam 10-16, dat van Peek&Cloppenburg. Opnieuw werd een forse compensatie bedongen, waarmee op drie percelen Rokin 92-96 een nog chiquer bedrijfspand werd gebouwd door het architectenbureau van de gebroeders Adolf D.N. en Johan G. Gendt. In 1915 werd het gebouw opgeleverd; Hajenius had intussen de zaken voortgezet op het tijdelijk adres Spui 6. De Van Gendts hadden zich niet beperkt tot architectonische deel maar tevens de winkelbetimmering in Art Deco voor hun rekening genomen.

Dit derde pand heette ook weer De Rijnstroom, waarmee de firma Hajenius trouw bleef aan die toevallige benaming van de eerste vestiging in de Warmoesstraat.

Bron: Winkelstories.com

Sociëteit De Vriendschap / Zeemanshoop

Aan de zuidzijde van de Dam stond een prominent pand op de hoek van de Dam en de Kalverstraat. Het werd in 1838 voor sociëteit De Vriendschap opgetrokken naar ontwerp van de Engelse architect J..P. Hitchcock. Het kwam op de plaats van de drie panden tussen Krom Elleboogsteeg en de Kalverstraat. Ze zijn al op de vogelvluchtkaat van Cornelis Anthonisz uit 1544 te zien, ook dat sinds mensenheugenis de rooilijn ten opzichte van de rest van de bebouwing terugwijkt.

Al snel kreeg dit opvallende pand een andere functie als Grand Café-Restaurant Mulder. Overigens voor korte tijd, want in 1863 werd het voor f 33.000,- geveild, waarna in handen kwam van het

college Zeemanshoop. Tot 1914 bood het onderdak aan dit college, eerst als huurder en later als eigenaar. Daarom is de naam van dit gebouw als 'Zeemanshoop' voort blijven leven. Dit zo genoemde college was in 1822 gesticht ter bevordering van de Nederlandse zeevaart en het welzijn van zeelieden en hun eventuele nabestaanden, waartoe ook een verzekeringskantoor behoorde. Door de snelle ontwikkeling van zeilvaart naar stoomschepen verloor het college zijn bestaansrecht en was er weldra in de sociëteit geen zeeman meer te bekennen en werd het gebouw aan de Dam hoofdzakelijk door beurshandelaren gebruikt.

Bij het huwelijk van koning Willem III en prinses Emma (1879) werd op de kroonlijst een model van een fregat geplaatst dat er tot kort voor de afbraak in 1914 is blijven staan.

De terugwijkende rooilijn van Zeemanshoop werd uiteindelijk ook die van Peek & Cloppenburg. De Dam werd hierdoor tussen het Rokin en de Kalverstraat over de volle breedte met 8 meter vergroot.

Links een tekening van de drie terugliggende panden die in 1838 moesten wijken voor de sociëteit De Vriendschap. Rechts sociëteit Zeemanshoop met de afbraak op de hoek van de Kalverstraat voor de Groote Club.

Sociëteit De Groote Club

De basis van deze herensociëteit is de in 1788 opgerichte leesclub Doctrina et Amicitia in de Kalverstraat 8. In 1870 ontstond de behoefte aan een apart sociëteitsgebouw en werd een commissie ingesteld om de benodigde gronden aan te kopen. Het belangrijkste pand dat gekocht werd was de manufacturenhandel van Alexander Heyman, Kalverstraat 2 op de hoek van de Gasthuissteeg.

Heyman had als eerste pand het huis De Vergulde Ploeg gekocht op 1 mei 1823. In 1829 trok hij een buurpand in de Kalverstraat bij zijn zaak en in 1839 kocht hij het belendende Noord-Hollands Koffiehuis. Na een verbouwing presenteerde de manufacturenwinkel zich aan het publiek als een Maison Hirsch avant-la-lettre. In 1840 overleed Alexander Heyman, maar de zaak werd door de erven tot 1870 voortgezet. De zaak groeide tot vijf panden in de Kalverstraat en zeven in de Paleisstraat. In dat jaar kocht een commissie ter voorbereiding van de bouw van een apart sociëteitsgebouw 'De Groote Club' de onderne-

ming inclusief de panden. In oktober van datzelfde jaar vond een grondruiling plaats tussen de sociëteit en de gemeente Amsterdam, waarbij een flinke punt van het hoekperceel ter beschikking van de stad gesteld wordt, teneinde de toegang tot zowel de Kalverstraat als de Gasthuissteeg te kunnen verbreden. Daarvoor in de plaats kreeg de sociëteit gronden in de Kalverstraat en aan de Jonge Roelensteeg. De sociëteit hield overigens f 270.000,- over aan die

Vorige: Links de manufacturenwinkel van Alexander Heyman op de hoek van Kalverstraat en Gasthuissteeg in 1869, kort voor de afbraak.

Rechts de eerste versie van sociëteit De Groote Club van 1872.

Boven: De tweede versie van sociëteit De Groote Club zoals die tussen 1912 en 1914 gebouwd werd. Op deze foto wordt het gebouw net afgewerkt.

Sociëteit Zeemanshoop staat nog, maar zal kort hierna verdwijnen voor de bouw van het kledingmagazijn Peek & Cloppenburg.

grondruil. In 1872 werd vanuit Doctrina et Amicitia een aparte sociëteit opgericht die zich in het nieuw te bouwen onderkomen zou vestigen. Het werd tussen 1870 en 1872 gebouwd naar ontwerp van H.J. van den Brink en I. Gosschalk.

Men bleef doorgaan met het aankopen van buurpanden en in 1907 ontstond het plan voor een fusie van beide sociëteiten en een grotere nieuwbouw. Aanvankelijk wees Doctrina et Amicitia de plannen van de hand, maar ging in 1910 toch overstag inzake de nieuwbouw. In mei 1912 verhuisde de sociëteit voor de duur van de bouw naar gebouw Eensgezindheid op het Spui. In september van dat jaar begon het heien aan de Paleisstraat met een elektrische hei-installatie. In 1914 kon het gebouw naar ontwerp van de architecten Theodoor Gerard Schill en D.H. Haverkamp betrokken worden. Zo verschenen binnen een halve eeuw twee kapitale clubgebouwen op de hoek van Paleis- en Kalverstraat.

In 1922 fuseerden Doctrina et Amicitia en De Groote Club weer en bleven tot 1975 het gebouw aan de Dam gebruiken. In de Tweede Wereldoorlog namen de Duitsers het pand in beslag en verkochten het aan verzekeringsbedrijf De Nederlanden van 1845, het huidige Nationale Nederlanden. Mondeling werd er overeengekomen dat de Groote Club het pand na de bezetting kon terugkopen maar daar kwam nooit iets van terecht, huren kon wel. Toen in 1975 de huur drastisch verhoogd werd dreigden er financiële problemen en werd er aansluiting gezocht met de Industriële Club, die een eindje verderop aan de Dam het gebouw Industria bezat. In dat jaar fuseerde de Groote Club met die Industriële Club en trok bij hen in. Het pand aan de Kalverstraat stond negen jaar leeg en kreeg toen wat nieuwe bestemmingen. Het is nu o.a in gebruik bij de Rabobank.

Ook de Beurs van Zocher stond natuurlijk nog steeds lelijk in de weg, maar daar circuleerden al plannen voor. In 1875 werden de werkzaamheden aan het nieuwe Damrak afgerond.

Demping van delen van het Rokin dreigde al vanaf 1905, gezien de krantenberichten in het Algemeen Handelsblad van dat jaar. Het idee liep parallel aan de verbreding van de Vijzelstraat en werd ook steeds in één adem genoemd. In 1914 werden de plannen concreet toen de Raad ze aannam. De Vijzelstraatplannen werden vanaf 1917 uitgevoerd, maar tegen de demping van het Rokin kwam de halve stad in opstand. In twee sessies in 1933 en 1936 drukten B&W hun zin door, zonder dat er ook maar een centimeter aan de breedte van de rijweg toegevoegd werd.

Onder: Het afwerken van de nieuwe kademuur van het verbrede Op 't Water in 1873. De Papenbrug ligt er nog maar die gaat verdwijnen bij het dempen van een tweede deel van het Damrak tussen 1873 en 1875. Op deze wazige foto is moeilijk te herkennen dat in de verte de Korenbeurs er nog steeds is

Gasthuisstraat

De naam Gasthuissteeg werd ontleend aan het Sint Elisabethgasthuis op de plaats waar nu de zuidgevel van het paleis is. In 1492 fuseerde dit gasthuis met het Sint Pietergasthuis aan de Nes en nam de stad de gebouwen over als uitbreiding voor het stadhuis. Uit opmetingen ter voorbereiding van de bouw van het nieuwe stadhuis

weten we dat de steeg erg smal was. De breedte begon bij de Kalverstraat met 13 voet 7 duim, net 4 meter. De stadskaart van 1597 op pag. 4 laat de situatie goed zien. Toen het nieuwe stadhuis klaar was bleek de doorgang verruimd tot 8½ meter. Vooruitlopend op de verbreding van 1875 kwam de gemeente tijdens de bouwplannen van de Groote Club in 1870 een grondruil overeen, waardoor de breedte bijna 12 meter kon worden. De naam van de voormalige Gasthuissteeg werd daarna op verzoek van aanwonenden veran-

Boven: Jacob Olie fotografeerde in 1896 de Paleisstraat, die op een iets ruimere entree vanaf de Dam, ongewijzigd was gebleven.

Rechts: Zijn collega Rooswinkel keek 20 jaar eerder de andere kant op en fotografeerde de entree van de Stilsteeg. De Nieuwezijds Voorburgwal is nog niet gedempt; dat zou pas in 1883 gebeuren.

derd in Gasthuisstraat. In 1875 volgde het Raadsbesluit waarin de naam wijzigde in Paleisstraat. Enkele raadsleden opteerden voor Pancrasstraat (naar Gerbrand Claesz Pancras, die ten tijde van de stadhuisbouw acht keer burgemeester was), maar weer werd geluisterd naar de aanwonenden die de voorkeur gaven aan Paleisstraat. Afgezien van deze wijziging in de rooilijn veranderde er aan de afmetingen van de Gasthuissteeg niets.

De Gasthuissteeg was de straat van de boekverkopers, waarnaast ook diverse hoedenverkopers actief waren. En dat in zo'n kort steegje! Zo'n hoedenverkoper zetelde in het pand De Vergulde Ploeg op de hoek van de Kalverstraat. Hij verkocht in 1823 zijn pand aan manufacturenhandelaar Alexander Heyman (zie foto

pag. 14). Vanouds een boekverkoper zetelde in het andere hoekpand met de Nieuwezijds Voorburgwal en gezien historische foto's tot in de moderne tijd. De breedte van de steeg was hier heel riant, omdat de tijdens de stadhuisbouw bedoelde nieuwe rooilijn voor de Gasthuissteeg, evenwijdig aan de zijgevel van het stadhuis, achterwege bleef en dezelfde bleef als voorheen.

In de Gasthuissteeg was ook de ingang van de Wisselbank, die onderdeel vormde van het stadhuis, zelfs nog in de tijd dat Lodewijk Napoleon het tot zijn paleis had gemaakt.

Stilsteeg

De Stilsteeg was vanouds een straat met veel boekverkopers en drukkers. Onvoorstelbaar hoeveel daarvan op een kluitje bij elkaar hokten; in de zeventiende eeuw tellen we er zeven. Er werden hier zelfs twee kranten gedrukt. Dat is als een voortzetting

te zien van hetgeen in de Kalverstraat en Op 't Water gebeurde. Er tussen ontdekken we nog een hoedenmaker/-verkoper, een schoenmaker, een zijdelakenverkoper, een kachelsmid, een wijnkoper en een tabakswinkel. Een drukke winkelstraat dus!

Steeds weer raadselen historici over de naam Stilsteeg voor een straatje dat allesbehalve rustig was. De Stilsteeg telde 21 percelen, inclusief de hoekhuizen met Nieuwezijds Voorburgwal en Achterburgwal. De onteigeningswet voor de noordzijde van Stilsteeg en Korte Gasthuismolensteeg werd 2 juni 1875 gepubliceerd. In 1876 begon de sloop. De onteigening was bijna zo kostbaar als die van Halsteeg en Oude Doelenstraat, namelijk f 300.000,- na aftrek van de verkoop van resterende bebouwbare grond.

Boven: De nieuwe noordelijke gevelwand van de Paleisstraat was nog steeds de winkelstraat die de Stilsteeg ook altijd geweest was.

Links: Op deze tekening van Wenckebach de gespaarde gevelwand van de Stilsteeg

Palais Royal

In de nieuwe rooilijn van de Paleisstraat-noordzijde, ter plaatse van de vroegere Stilsteeg, werd in 1877 hotel-restaurant-café Palais Royal gevestigd. Dat werd voor de schrijvende pers het trefpunt op de Nieuwezijds Voorburgwal, dicht bij de burelen en krantendruk-

Boven: In de eerste opzet van hotel-restaurant-café Palais Royal herkent de oplettende kijker het derde huis van de hoek met de Stilsteeg op de foto op pag. 18 (r.o). Het pakhuis en woonhuis rechts daarvan zijn verbouwd en door architect G. A. van Arkel voorzien van een passende gevel.

Rechts: Het verbouwde en uitgebreide hotel kort na 1900 (elektrische tram!) met de gevel van Van Arkel.

Re.bov: De directie van het Palais Royal waren zoon en kleinzonen van de straatzanger Meijer de Rijmer.

kerijen. Deze functie is na sloop van Palais Royal overgegaan op Scheltema, totdat bijna alle kranten van de Nieuwezijds verdwenen waren. Het hotel startte in een bestaand huis Nieuwezijds Voorburgwal 222, maar breidde gestaag uit, waarbij steeds meer buurpanden werden opgekocht en ingevoegd. In 1896 ontwierp G. van Arkel een nieuwe voorgevel voor de panden Nieuwezijds 218-220 en het hoekpand Paleisstraat 2. Bij de omvangrijke ver- en nieuwbouw tussen 1902 en 1905 viel de eigenaar van het dak en overleed. Het hotel kreeg met de vernieuwbouw zijn grootste omvang. Over de directie van dit hotel valt nog wel iets interessants te

vertellen. De eerste directeur Eduard Meijer was een zoon van de excentrieke straatzanger Kees Meijer, alias Meijer de Rijmer. Ook alle kleinzonen van Meijer verdienden hun boterham in de Horeca, waaronder dit Palais Royal. De echte passie van de gebroeders Meijer school echter in het zwemmen, reddingzwemmen en waterpolo. Eduard Jr. werd beroemd door een aantal spectaculaire redingen in Amsterdamse grachten.

In 1921 werd het Palais Royal aan de Nederlandse Staat verkocht die hier een Postgirokantoor wilde bouwen. In 1924 begon de sloop van het hele blok huizen tussen Nieuwezijds en Spuistraat, tussen Paleis- en Raadhuisstraat. Met deze omvangrijke sloop verdween ook het classicistische Huis van Crevenna uit de achttiende eeuw

(Nieuwezijds Voorburgwal 212) dat bij de maatschappij 'tot Nut van 't Algemeen' in gebruik was. Dat pand was in 1895 nog net aan sloop voor de doorbraak Raadhuisstraat ontsnapt, maar moest nu toch wijken. Op 19 december 1927 werd de nieuwbouw van het Postgirokantoor, dat bekend werd als het 'Geldkantoor', geopend. In 1934 betrok de Rijks-telefooncentrale de bovenverdieping van het pand.

Boven: De sloop voor het Postgirokantoor, ook wel het 'Geldkantoor' genoemd. Daarvoor werd vanaf 1924 het hele huizenblok tussen Nieuwezijds, Raadhuisstraat, Spuistraat en Paleisstraat gesloopt.

Links: De nieuwbouw die in 1905 geopend werd. De architecten waren Alexander Krophöller en J.F. Staal. Achter de wandelaars op de voorgrond het Huis van Crevenna, dat in gebruik was bij de Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen.

Nieuwezijds Achter- en Voorburgwal gedempt

Toen de Stilsteeeg en Korte Gasthuismolensteeg verbreed werden was de demping van de Nieuwezijds Achterburgwal al afgerond. In 1863 werd de eerste voorzet gegeven tot demping van deze burgwal, die met zijn 8 hoge bruggen over deze smalle gracht een obstakel voor elk oost-westverkeer vormde. Toch duurde het tot 1866 voor dit voorstel door de Raad werd aangenomen. Begin 1867 werd het eerste deel van Spui tot Stilsteeeg gedempt, vervolgens het deel Kattegat-Molsteeg wat een kort stukje water overliet

Boven: De Nieuwezijds Achterburgwal werd in 1867 gedempt en kreeg als nieuwe naam Spuistraat.

Rechts: De Nieuwezijds Voorburgwal werd in 1883-'84 gedempt.

achter het Koninklijk Postcomptoir. Ongetwijfeld moest eerst de nog steeds in de druk gebruikte doorgang tussen Singel en Nieuwezijds Voorburgwal via de Donkeresluis voorzien worden. In het najaar 1867 werd ook dit deel gedempt en op 20 november van dat jaar werd de nieuwe naam *Spuistraat* vastgesteld. In de Raad gingen stemmen op andere namen, bijvoorbeeld Havenstraat of om meer dan één naam te geven, maar naar raadsleden werd minder goed geluisterd dan naar het publiek en het bleef bij Spuistraat. In het kader van het verkeerscirculatieprogramma besloot de Raad in 1874 ook de Nieuwezijds Voorburgwal te dempen. Dat geschiedde pas in de jaren 1883-'84.

Korte Gasthuismolensteeg

Deze korte steeg telde twaalf percelen, aan beide zijden zes en dat inclusief de hoekhuizen met de Spuistraat en het Singel. In de noordwand was een gang naar de achterkant van een der huizen aan het Singel, de Naaldenmakersgang. Bij de verbreding van de steeg diende deze gang vrij te blijven en dat is ze tot vandaag nog, zij het afgesloten met een hek.

In 1890-'92 werd de hele Paleisstraat en in het verlengde daarvan de Harten- en Reestraat geasfalteerd.

Re.bov: Vijgendam 6-12, na de sloop van 1876 van de twee panden 2-4 om de doorgang naar het Rokin te verbreden.

Re.ond: De beurs van Zocher en het Commandantshuis gesloopt.

Onder: Een weinig getoonde achterzijde van het Commandantshuis op de Dam. Zo is goed te zien dat de fraaie classicistische gevels aan voor- en zijkanten tegen het oude Huis onder 't Zeil geplakt waren.

Kas-associatie

De basis van dit bankgebouw is de vestiging van bankhuis Labouchère Oyens & Co, Spuistraat 172 in 1908. Het eclectische gebouw was ontworpen door architect F.W.M. Poggenbeek. In 1914 werd deze bank overgenomen door de Rotterdamsche Bankvereniging en betrok de (in 1865 opgerichte) Kas-Vereeniging het pand. In 1920-'21 werd uitgebreid tot aan het Singel naar ontwerp van architectenbureau C.B. Posthumus Meyjes & Zn; gezamenlijk is dit vandaag een Rijksmonument (nr. 518453). In 1929 fuseerde dit bedrijf met de Ontvang- en Betaalkas tot de Kas-Associatie. Door behoefte aan meer kantoor- en kluisruimte

Boven: De huizen tussen het gebouw van de Kasassociatie en de Paleisstraat, die voor de uitbreiding van de bank werden gesloopt.

Rechts: De nieuwe vleugel van de bank.

kocht de bank de bebouwing Spuistraat 186-190 en Paleisstraat 14 op en gaf architectenbureau C.B. Posthumus Meyjes jr. en J. van der Linden in 1930 opdracht voor uitbreiding van de bestaande vestiging. In 30-'32 werd op deze ruimte tot aan de Paleisstraat een vleugel aangebouwd. Dat betekende het einde van het Wijngaardsteegje tussen bank en huizen, maar de Naaldenmakersgang (tussen Paleisstraat 14 en 16) overleefde tot vandaag, zij het afgesloten door een hoog hek. In 2003 verhuisde de bank naar het voormalig Telegraafgebouw aan de Nieuwezijds Voorburgwal en werd het gebouw aan de Spuistraat verkocht. Binnenkort zal hier een hotel in gevestigd worden.

Bunghuis

De bebouwing aan de zuidkant van de Korte Gasthuismolensteeg bleef nog een tijdje staan, tot rond 1931 de hele gevelwand vervangen werd door 'Het Bunghuis'. Dit handelshuis had tot 1921 onder leiding van de steenrijke Julius Carl Bunge gestaan, maar die had zich toen teruggetrokken en de firma werd daarna door wisselende directeuren geleid. Dat Bunge niet meer actief was in de firma nam niet weg dat hij zich intensief met de vormgeving van de nieuwbouw bemoeide.

De opdracht voor de nieuwbouw ging aanvankelijk naar architect A.D.N. van Gendt, die echter in 1932 tijdens de bouw overleed. Het

werk werd overgenomen door architect W.J. Klok, die het in 1934 afrondde. Voor de bouw moesten in totaal twintig huizen afgebroken worden waarvan slechts vier aan de Paleisstraat stonden. Het grootste pand dat gesloopt werd was dat van de lederwarenhandel van Bloch & Stibbe. Het gebouw werd door Van Gendt opgebouwd rondom een skelet van beton.

Vandaag is het in gebruik bij de Universiteit van Amsterdam, die het in 1971 al huurde en in 1975 besloot aan te kopen.

Boven: De zojuist (1934) opgeleverde nieuwbouw van Het Bunghuis.

Links: De Spuistraat, hoek Paleisstraat, kort voor de sloop voor Het Bunghuis. Het grote pand links op de foto is dat van de lederwarenhandel van Bloch & Stibbe.

sloopcampagne 1911-1914

De Dam in 1912. De grote sloop is begonnen met de huizen aan de Vischsteeg, achter de hoge mast. Op een enkel doorkijkje naar de oostelijke huizenwand van de Warmoesstraat na zal alles wat op deze foto zichtbaar is gesloopt worden.

Vanaf 1909 werd tekenaar Herman Misset door het Gemeentearchief op pad gestuurd om vast te leggen wat er allemaal gesloopt zou gaan worden. Een selectie.

Linksboven de Nes tussen Vijgendam en Heremietensteeg. De tekening is van 1911.

Boven de Vijgendam 1-7. de zijkant van het blok tussen Dam en Warmoesstraat. De tekening is van 1911.

Links een blik vanuit de Warmoesstraat richting het paleis op de Dam. Het blok huizen van de tekening hierboven is gesloopt en die van het Commandantshuis vordert. De tekening is van 1912.

Boven de muurwinkeltjes tegen de Nieuwe Kerk aangebouwd. Om een trottoir te kunnen maken en de Mozes en Aäronstraat te kunnen verbreden moesten deze wijken. De tekening is van 1907.

Rechts de Vijgendam met het Commandantshuis. Vergelijk het aanzicht van dit huis nog eens met het achteraanzicht op pag. 22 linksonder. Deze tekening is van 1909.

Links de beurs van Zocher in 1903.

1915

*Nieuwe monumentale bebouwing
op de Dam langs nieuwe rooilijnen*

Sloopcampagne Dam 1911-1914

De bebouwing tussen Warmoesstraat en de vismarkt op de Middeldam was de stedelijke overheid al langer een doorn in het oog. In de Vischsteeg kocht de stad tussen 1686 en '88 zes huizen om af te breken en de doorgang naar de vismarkt te verbeteren. In 1912 moest het hele blok tussen Vischsteeg en Vijgendam er aan geloven, inclusief de huizen Warmoesstraat 190-198. Meegenomen werd gelijk het inspringende blokje tussen Warmoesstraat 182 en de Vischsteeg, in totaal zeven percelen. Het meest markante pand in dit blok was dat van Wed. P. van Eijk & Zonen uit 1843.

Opeens keken de huizen aan de oostwand van de Warmoesstraat, tussen Servetsteeg en Damstraat, op de Dam uit, reden voor Krasnapolsky om zijn uitbreiding richting die nieuwe open ruimte richting Pijlsteeg te zoeken. In 1952 kocht hij het uit 1914 daterende Polmanshuis (foto links) dat de basis voor het grote hotel Krasnapolsky werd. In 1959 werd dit stukje Warmoesstraat officieel Dam. In 1912 begon ook het grote slopen om de Dam groter te maken en tot evenementenplein om te vormen. Zochers beurs werd al eerder gesloopt, zodra die van Berlage in 1903 geopend was. Ook de sta-in-de-weg, het Commandantshuis werd gesloopt. Nog zo'n sta-in-de-weg vormde de bebouwing Vijgendam 18-30; samen met Nes 2 blokkeerde die in belangrijke mate de doorgang van Damstraat naar Dam. Als laatste daad ter vergroting van de Dam werd in 1914 het monument 'Naatje' ontmanteld.

Wat en hoe we de huidige bebouwing rond de Dam kregen is in het stuk over de geschiedenis van de [Dam](#) behandeld (p.51 e.v.).

Linksboven De nieuwbouw van sociëteit De Industriële Groote Club en een bedrijfsverzamelgebouw tot de Nes. Rechtsboven Peek & Cloppenburg. Links magazijn de Bijenkorf. Rechts Damplantsoen met het tijdelijk Nationaal Monument van 1947.

Theo Bakker's Domein

Op deze site vindt u makkelijk leesbare maar toch informatieve verhalen over de ontstaansgeschiedenis van Amsterdam. Ze zijn onderverdeeld in rubrieken als Middeleeuwen, godsdiensten, nijverheid en handel, transport, openbaar vervoer, haven, watermanagement, stadsuitleg, annexaties, verkeersdoorbraken, chroniquers en allerlei andere zaken.

Klik hier voor een overzicht van alle PDF's op deze site

